

СУЧАСНА МОВНА ПОЛІТИКА: ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД У СЛОВ'ЯНСЬКОМУ ВИМІРІ

Стаття присвячена питанню проведення мовної політики в умовах сучасної Польщі. Матеріал розглядається на порівняльному тлі досвіду сусідніх держав центральноєвропейського ареалу з особливим врахуванням слов'янського простору.

Ключові слова: мовна політика, кодифікація мов, польська мова, слов'янські мови.

Niniejszy artykuł poświęcono kwestii polityki językowej we współczesnej Polsce. Materiał przedstawiono na porównawczym tle doświadczeń sąsiednich krajów środkowoeuropejskich ze szczególnym uwzględnieniem przestrzeni słowiańskiej.

Słowa kluczowe: polityka językowa, kodyfikacja języków, język polski, języki słowiańskie.

This article devoted to the issue of language policy in contemporary Poland. The material is presented in a comparative background experience of neighboring countries of Central European Range, with particular emphasis on the Slavic space.

Keywords: language policy, codification languages, Polish, Slavic languages.

Паралельно з розвитком модерного світу ми неодмінно стикаємось з процесом глобалізації. Уніфікуються чи не всі елементи побуту людини; не оминає ця тенденція й мови. З одного боку бачимо поступове перебирання на себе функції мови міжнаціонального спілкування, якою для європейського ареалу є англійська мова. З іншого боку — до національних мов різними каналами (мас-медіа, спец-мови, сленг тощо) та на різному якісному й кількісному рівні (кальки, безпосередні запозичення, значуща флексія або компоненти словесних зіставлень на рівні неологізмів тощо) впливаються оці інтернаціональні (переважно — англійського походження) вкраплення, які можуть розхитувати внутрішню структуру даної мови аж до втручання в граматичну, правописну чи узуальну норму. Іноді факт хибної уяви про перевагу іноземної «імпортової» над національною мовою призводить до абсурдної ситуації, коли вітчизняний споживач марно шукає пояснення чи інструкцію його рідною мовою, натомість має до вжитку вичерпний опис виробу мовою виробника, а частіше — лише «культурно вищою», англійською.

Вищезгаданий випадок та йому подібні стали приводом до створення даної статті. Її предметом є вивчення найголовніших рис сучасної мовної політики, безпосереднім об'єктом — польський досвід і офіційні заходи задля забезпечення прав національної мови з більш детальним порівняльним аналізом ситуації у низці сусідніх центральноєвропейських, переважно — слов'янських країн. Метою заходу є спроба визначення основних рис сучасної мовної політики, окреслення паралель і відмінностей

в цьому питанні у центрі Старого континенту з акцентуванням на слов'янський ареал, а в ньому, зокрема — польський простір. Наукова новизна полягатиме на висвітленні нарису стратегії захисту і підтримки національної мови з її універсальними й специфічними елементами, що спостерігаються в сучасній Польщі та слов'янщині.

Разом з вступом Польщі до Європейського Союзу (01.05.2004 з дев'яткою інших європейських країн, у тому числі 5 слов'янських) на зовсім інший рівень вийшла справа вживання і статусу польської мови, адже — офіційно — у Брюсселі всі мови об'єднаної Європи рівні. Отож, на внутрішню мовну політику Польщі нашарувалася водночас зовнішня і внутрішня політика ЄС з її подвійним баченням об'єднання як Європи батьківщин і нової федерації на зразок сполучених штатів Європи. Слід згадати, що вже з 1989 року, після вступу на шлях сучасної демократії, в розумінні ролі мови для існування польської держави, змінилося багато чого, й до 2004 року практично ліквідовано зі суспільного життя «новомову», цензуру радянського зразка і заборону на друк творів письменників-дисидентів, а ЗМІ стали простором як державної, так й приватної активності.

Сам вступ Польщі до структур ЄС попередили багатолітні дослідження в різних напрямках, зокрема й гуманітарно-суспільному просторі. Практично на передодні приєднання Польщі до ЄС, в 2003 році Інститутом Публічних Справ (пол. Instytut Spraw Publicznych) за редакцією проф. Лени Колярської було видано об'ємну і змістовну публікацію «Образ Польщі і Поляків в Європі» (пол. Obraz Polski i Polaków w Europie),

до якої увійшли дані опитування представників різних європейських країн стосовно їхньої реєстрації Польщі і поляків [4]. З перспективи 10 років існування цього надзвичай важливого документу можна констатувати, що він став своєрідною дорожньою картою для європейських прагнень поляків та письмовим доказом думки про польський простір з боку самих європейців. Польщу вони бачили тоді, як країну децю запізнену, релігійну, традиціоналістичну і дуже прив'язану до своєї мови та культури, водночас сприймаючи поляків як відвертих, дружелюбних, талановитих і винахідливих людей. Ці два останні епітети часто повертаються в західноєвропейській (зокрема, німецькій) пресі під виглядом гасла «поляки, як ви це робите», де вміння поляків проіснувати в Польщі місяць при європейських цінах і на порядок меншій заробітній платі вважається наслідком природженого таланту і винахідливості.

Перші суттєві підсумки стану польської мови в нових умовах і в порівнянні до навколишнього світу (як з перспективи перемін 1989 року, так й вступу до ЄС 2004 року) збіглися з десятою та п'ятою, відповідно, річницями переломних подій, тобто з'явилися в 2009 році. Добрим прикладом є змістовна, хоча й не позбавлена певних недоліків праця Владислава Любася [2], але ж за зважені підсумки бралися також представники наймолодшого наукового покоління, зокрема тодішній аспірант Вроцлавського університету Бартош Ольшевський [5]. Ми не випадково наголошуємо на працях цих двох дослідників, оскільки саме підібраний ними фактографічний матеріал слугуватиме ілюстрацією для нашого аналізу.

Отже, положення щодо питання польської мови містить Конституція Республіки Польща у статті 27 («У Республіці Польща офіційною мовою є польська») та — посередньо — у статті 76 («Органи державної влади захищають споживачів, користувачів та орендарів від діяльності, яка загрожує їх здоров'ю, життю і безпеці, а також від недобросовісної ринкової практики. Сфера захисту визначається законом»). Конституція 1997 року вперше надала польській мові конституційний правовий захист. Жодна з існуючих раніше конституцій не давала такого захисту польській мові.

Зараз основним законодавчим актом, що регулює правовий захист польської мови, є Закон про польську мову від 7 жовтня 1999 року, який набув чинності після шестимісячного періоду *vacatio legis*. Ранг цього закону підвищує преамбула, що унаочнює сенс і значення польської мови для національної ідентичності та культури. Він також підкреслює необхідність захисту вищез-

гаданої національної ідентичності в процесі глобалізації та польської культури (особливо через захист польської мови). Захист цих цінностей є обов'язком усіх громадян та органів влади, державних установ та організацій, що беруть участь у суспільному житті Республіки Польща.

Правова охорона польської мови також охоплює питання, пов'язані з використанням польської мови в суспільних завданнях та вжитку польської мови в процесі товарообміну, а також під час реалізації положень трудового законодавства на території Польщі. Важливість захисту польської мови також підкреслює хоча б Постанова польського Сенату від 22 грудня 2005 року про оголошення 2006 року Роком польської мови.

Відповіді на питання про необхідність захисту польської мови також треба шукати в Пояснювальній записці до урядового законопроекту про польську мову, в якій говориться, що: «(...) Нині існують вагомі причини для того, щоб докласти зусилля до захисту, у тому числі правового, польської мови. Найвагоміші з них три: польська мова є державною мовою, якою користуються органи державної влади, центральних і місцевих органів влади, польська мова є культурним надбанням, що має вартість саму в собі; польська мова є важливою економічною категорією, яка впливає на якість життя її користувачів в області торгівлі, туризму та ринку праці».

Здається, окрім чіткого визначення статусу польської мови, що ми будемо спостерігати також в відповідних документах інших країн стосовно їхньої державної мови, найбільш вдалим рухом було надання мові значення торгового бренду, який захищається відповідними універсальними законами та контролюється фактично усіма державними контрольними структурами.

Більш цього: діючі правила дають начальникам ЗАГСів, а в деяких випадках навіть накладають на них обов'язок, висловлювати ставлення до імен, які бажають надати своїм дітям батьки. У відповідності до ст. 50 Закону про громадянський стан від 29 вересня 1986 року «начальник ЗАГСу відмовляється прийняти заяву про вибір для дитини більш ніж двох імен, імені, яке осмішує дитину, непристойного, у зменшувальній формі або імені, яке не дозволяє розрізнити стать дитини».

З іншого боку, серед рекомендацій для закладу актів громадянського стану зазначено, що «імена, які надаються в Польщі як такі, що належать польській мові, повинні відповідати правилам граматики і правопису. (...) Підтримується заборона надавати більше двох імен, написаних окремо, без дефісу, жіночих для дівчаток, чоловічих для хлопчиків. Як виняток лише жіноче ім'я Марія можна — відповідно до традиції — нада-

ти на друге ім'я для хлопчика, наприклад, Артур Марія, Тадеуш Марія. (...) Необхідно цілковито уникати надавання імен, що викликають негативні конотації, таких як Вельзевул, Куртизанка, Люцифер. Такі імена кривдять дітей».

Важливість захисту польської мови також підкреслює діяльність Ради польської мови — консультативного органу, покликаного до життя положеннями Закону про польську мову, що віддзеркалюється у відповідних звітах. Дотримання закону постійно забезпечує Управління захисту конкуренції та прав споживачів та Торговельна інспекція.

У 2000–2001 роках до колегій у справах злочинності направлялися лише ті справи, в яких було явне порушення законів (близько 800 заяв, штрафи присуджено у 600 справах). Слід зазначити, що діяльність Торговельної інспекції в галузі захисту мови не є новим явищем, адже контроль аналогічного характеру проводився до набрання чинності Закону про польську мову, а відбувалися в результаті інших законодавчих актів. Протягом 2003 року і перших трьох кварталів 2004 року Торговельна інспекція провела 27070 перевірок, в яких розглядався ступінь відповідності діяльності підприємців щодо положень Закону про польську мову. Найбільш поширені хиби, виявлені у зв'язку із згаданим законом, це відсутність маркування товарів польською мовою та відсутність описів продуктів.

Часто бувало, що опис властивостей товару, інструкції обслуговування не був здійснений польською мовою, або не було перекладеної гарантії. Інспектори також підкреслювали, що продавець зобов'язаний представити всі документи, про показання яких попросить його контролююча особа, що дуже часто викликало серйозні проблеми. Не можна також перешкоджати інспекторам виконувати будь-які дії, пов'язані з їх роботою (у разі перешкоджання в праці інспекторів може бути накладений штраф на суму до 15 тис. злотих). У майже 1800 випадках відзначено порушення контрольованих зобов'язань підприємців, визначених у положеннях Закону про польську мову. 644 заяви було передано в суди для здійснення покарання за вчинення злочину за ст. 15 пкт. 1 Закону.

Ефекти не дали на себе довго чекати: згідно зі звітом Верховної контрольної палати у 40 з 48 проконтрольованих великих будівлях торговельного призначення є значні порушення, пов'язані з недотриманням положень Закону про польську мову. Найбільші порушення стосувались відсутності перекладу на польську певної інформації, що міститься у вихідному тексті, описок і орфографічних помилок, а також показання польськомовної версії тексту у гіршому світлі по відношен-

ню до тексту іншою мовою шляхом використання шрифту меншого розміру.

Зі зрозумілих причин українську ситуацію показуємо в скороченні. В Україні існує одна державна мова — українська. Це знайшло підтвердження в ряді правових актів: відповідному законі про офіційну мову (від 1989 року) та насамперед у статті 10 Конституції 1996 року. Цю ж лінію продовжували постанови Конституційного суду, особливо у вирішальному 1999 році, коли було наказано опанувати українську мову держслужбовцям. Тим не менш у регіонах, де переважають етнічні меншини, гарантуються широкі права місцевим мовам, зокрема, при вирішенні справ адміністративним шляхом. (...) Також унітарність держави не створює загрози існуванню національних меншин, у тому числі російськомовній громаді. 15 травня 2003 року Україна ратифікувала (підписана 1996 року) Європейську хартію регіональних або міноритарних мов, яка вступила в силу з 1 січня 2006 року і є додатковим зміцненням позиції та гарантією захисту мов меншин». Останні події навколо мов нацменшин в Україні, котрі (окрім російської мови) фактично втратили можливість стати в регіонах побутування окремих меншин другою офіційною мовою, змушує констатувати фактичний курс України на білоруську модель.

Закон Республіки Білорусь від 26 січня 1990 року, № 3094-XI (Закон БССР, 1990, № 4, ст. 46; Бюлетень Національних зборів Республіки Білорусь, 1988 р., № 28, ст. 461) метою закону про мови вважає регулювання питань, що стосуються розвитку і використання мов — білоруської, російської та інших, які використовує громадськість республіки в державному, соціально-економічному та культурному житті, захисту конституційних прав громадян у цій сфері, закорінення поваги до національної гідності людини, її культури і мови, подальшого зміцнення дружби і співробітництва між народами (ст. 1). У відповідності з положеннями Закону він не регулює використання мов в неофіційних ситуаціях, у взаєминах між членами профспілок. Стаття 6 Закону присвячена захисту мов («Будь-які привілеї чи обмеження прав особи з огляду на мову забороняються. Прилюдна образа, зневага до офіційних мов та інших національних мов, перешкоджання або обмеження їхнього вжитку, проголошення ворожості на мовному фоні призводять до відповідальності згідно з діючими законами...»). Як ми всі знаємо, за впровадженням двомовності, тобто — зрівнянням в правах російської з білоруською мовою, пішло фактичне витиснення білоруської, яка починає виконувати функцію ідентичну латині у Західній Європі наприкінці середньовіччя.

Дещо інакше поточилися справи у Словаччині, де Закон про захист словацької мови від листопада 1995 року забороняв використовувати у державних установах і закладах іншу мову, крім словацької. Цей закон, однак, був неконституційним, тому що Конституція гарантувала кожному право користуватися своєю рідною мовою. Фактично це означало зняття конфлікту навколо використання угорської мови чималою нацменшиною, що мешкає в межах Словаччини. Варто додати, що цей конфлікт міг стати вагомою перешкодою на шляху євроінтеграції словаків.

Не менш цікавим є досвід неслов'янських країн центральноєвропейського ареалу. Дуже неоднозначною є ситуація в Молдові, де попри існуючі чіткі інструкції для держслужбовців про дотримання обов'язку використання в роботі виключно молдавської мови одне невдале висловлювання плутає все. Це коротка преамбула Закону Республіки Молдова про функціонування мов на території Молдавської РСР № 3465-XI від 1 вересня 1989 року (Офіційний вісник № 9/217, 1989), в якій визначається мета врегулювання, проголошує: «Визнання в Конституції Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки молдавської мови як державної мови сприятиме зміцненню суверенітету держави і створенню необхідних умов для використання мови в усіх сферах політичного, економічного, соціального і культурного життя. Молдавська РСР підтримує наміри молдаван, які живуть за межами країни, а враховуючи реально існуючу молдавсько-румунську мовну ідентичність, і румунів, що проживають в Радянському Союзі, до навчання і задоволення культурних потреб рідною мовою...».

Здається, успішно в плані захисту національних мов закінчилася справа в Литві і Латвії. Закон Литовської Республіки про державну мову від 31 січня 1995 року, № I-779 у част. I — Загальні положення, ст. 1 визначає, що «закон (...) встановлює принципи використання державної мови в суспільному житті Литви, захисту державної мови, контролю й відповідальності за порушення Закону про державну мову». Інші частини Закону стосуються по черзі питань використання

мови в: установах, на підприємствах та організаціях (част. II), судах (част. III), у складанні договорів (част. IV), під час офіційних заходів (част. V), в галузях освіти і культури (част. VI), а також у питаннях, що стосуються імен і назв (част. VII), знаків і інформації (част. VIII) та правильності державної мови (част. IX). Виконання закону покладено на Мовну інспекцію Державної комісії литовської мови Сейму Литовської Республіки.

Закон Латвійської Республіки про державну мову від 9 грудня 1999 року в ст. 1 визначає п'ять завдань, а саме: збереження, захист і розвиток латиської мови, збереження культурної спадщини латиського народу, забезпечення права вільного використання латиської мови у всіх сферах життя на всій території Латвії, включення представників національних меншин в латвійське суспільств з урахуванням їх права використовувати свою рідну мову або інші мови, збільшення впливу латиської мови для швидшої інтеграції суспільства в культурному середовищі Латвії, натомість у ст. 2 встановлює правові умови використання державної мови та його захисту в державних і місцевих урядових установах, судах та органах, що належать до судової влади, а також в інших установах, організаціях і підприємствах (у так званих підприємницьких асоціаціях), у галузі освіти, а також в інших областях. Контроль за дотриманням Закону про державну мову здійснюється Центром державної мови, підлеглим Міністерству юстиції, а його рішення затверджуються Кабінетом Міністрів (ст. 26).

Здійснене порівняння вказує на існування дуже простої закономірності — країна набагато краще проводить будь-яку трансформацію (економічну, правову, політичну тощо), коли в неї однозначно визначена державна мова — її статус, правова охорона та адміністративно-правові взаємини з мовами нацменшин або регіональними мовами. Без сумніву, можна вказати на Польщу як на країну, що успішно впоралася з процесом уніфікації права ЄС щодо мов з внутрішньою мовною політикою. Ця тема заслугоує на подальші дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bracki A. Surżyk — historia i terażniejszość / Artur Bracki. — Gdańsk : Wydawnictwo UG, 2009. — 273 s.

2. Lubaś Wł. Polityka językowa / Władysław Lubaś // Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich. Cz. 4 / red. Stanisław Gajda. — Opole : Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2009. — 560 s.

3. Masenko Ł. Język i polityka / Łarysa Masenko / tłum. Artur Bracki. — Gdańsk : Athenae Gedanenses, 2012. — 272 s.

4. Obraz Polski i Polaków w Europie / red. Lena Kolarska. — Warszawa : ISP, 2003. — 344 s.

5. Olszewski B. Kilka uwag o prawnej ochronie języka polskiego / Bartosz Olszewski // Wrocławskie Zeszyty Erazmiańskie. — Z. II. — Wrocław, 2009. — S. 373–390.